

همدان

دکتر خسرو مرآت

همدان

وقتی ایرانیان دریافتند برای حفظ استقلال و سربلندی کشور خود باید متحد و قوی باشند همه دست بدست هم داده و گردهم جمع آمدند و این آغاز حکومت ماد بود. ۷ طایفه بزرگ ماد در شهر هکمتانه (به معنی محل اجتماع) گرد آمدند و اساس حکومت ماد را بنا نهادند و این شهر را بعنوان پایتخت دولت خود انتخاب نمودند. از شهر هکمتانه اول بار در کتیبه نیکلات پیلسر پادشاه آشور بنام اورانه یا امادای نامبرده شده است.

هردوت مورخ یونان باستان در کتاب تاریخ خود نوشته است وقتی دیاکو در هکمتانه بعنوان پادشاه ماد انتخاب گردید. فرمان داد در آن محل قصری برای او بسازند و شهر کوچک آنجا را تبدیل به شهر بزرگی نمایند آنگاه ۷ حصار در اطراف شهر بنا شد بترتیبی که هر حصار از حصار قبلی بلندتر. و حصار هفتم که قصری شاهی را در میان می گرفت و هر حصار را رنگی مشخص بود سفید، سیاه، ارغوانی، آبی، نارنجی، نقره‌ای و طلایی که قصر شاه با کاخ حکومتی که برنگ طلایی میان هفتمین حصار جلوه‌ای خاص داشت.

مورخ دیگری بنام بویینوس درباره شهر باستانی هکمتانه می نویسد در کنار کوه الوند ارک باشکوهی که قصر شاهی در میان آخرین حصار آن با وسعتی قریب ۱۳۰۰ مترمربع در آن بنا شده، در ساختمان قصر از بهترین وسایل و امکانات استفاده شده و تزئینات داخل ساختمان بخصوص کارهای چوبی آن بسیار زیباست و آنها را با نقره و طلازینت داده‌اند.

در داستانهای کهن ایران آمده که شهر همدان بدستور جمشید شاه بناخته شده است این شهر در دوران هخامنشی پایتخت تابستانی بوده و در کاوشهای انجام شده اشیاء بسیار نفیسی از آن دوره

بدست آمده که در موزه‌های داخلی و خارجی نگهداری می‌شود. و نیز در دوران سلجوقی مدت کوتاهی مرکز آن دولت بوده است.

در حمله اسکندر به ایران به شهر همدان صدمات زیادی وارد آمد و از دوران بعد از اسکندر بخصوص از دوران پارتها اطلاعاتی در دست نیست.

در اوایل دوره ساسانیان به این شهر توجهی نشده ولی در زمان سلطنت یزدگرد اول در عمران و آبادانی این شهر کوشش بسیاری بعمل آمد و جمعی یهودی را برای سکونت به این شهر منتقل کردند و در جمله اعراب به ایران این شهر تاریخی نیز بدست آنها تسخیر شد.

ابوبکر احمدبن محمد الحاقی همدانی معروف به ابن فقیه در کتاب البلدان خود که در حدود ۲۹۰ هجری قمری نگاشته است از قول یک دانشمند پارسی می‌نویسد که شهر همدان بزرگترین شهر جبل است و در حدود چهار فرسنگ در چهار فرسنگ وسعت دارد.

محمدبن جوقل که در قرن چهارم هجری می‌زیسته در کتاب صوره الارض خود شهر همدان را بزرگترین شهر جبل نامیده و مساحت آنرا یک فرسخ در یک فرسخ تخمین زده و نوشته است که حصار شهر چهار درب آهنی دارد و ساختمانهای آن از گل بنا شده است. باوجود اختلافی که بین نظریه این نویسندگان هست در هر حال مطالب آنها حکایت از وسعت و

شهر همدان در صد سال پیش

بزرگی این شهر تاریخی دارد و با مطالعات و کاوشهایی که باستانشناسان تا امروز انجام داده‌اند چنین نظر دارند که کاخ حکومتی ماد و هخامنشی روی تپه‌ای در وسط شهر حکمتانه قرار داشته است با امید به اینکه در آینده اطلاعات بیشتری از این شهر تاریخی بخصوص از دوران مادها حاصل آید. در قرن چهارم اصطخری از این شهر دیدن کرده و نوشته است که شهر دارای حصار بوده و چهار دروازه با در آهنین دارد و همچنین مستوفی (قرن هشتم هجری) نوشته که شهر همدان بازار مهمی دارد و در جواهر سازی بسیار مشهور است.

و با آنکه از آن پس هرگز پایتخت ایران نبوده ولی مردم آن با کوشش و جدیت در کار تجارت و صنعت از جمله سفال‌گری بسیار موفق و مشهور بوده‌اند.

در حمله مغول خسارتهای زیادی به این شهر وارد شد و در حمله تیمور بناهای شهر بکلی ویران و نابود گردید ولی مردم شجاع و استوار و مقاوم همدان با کاردانی و زحمت فراوان بار دیگر شهر خود را ساختند. در دوران صفویه قبل از حکومت شاه عباس برای توسعه و بهبود وضع همدان فعالیت زیادی انجام گرفت تا اینکه زمان شاه عباس که دستور داد یادگانی در آنجا بنا کنند و از آن پس برای پیشرفت وضع شهر کوشش زیادی بعمل آمد.

با حمله افغانها به ایران دولت عثمانی هم توسط حاکم عراق احمدپاشا این شهر را متصرف شد و مدت شش سال آنرا در تصرف داشتند تا اینکه نادرشاه افشار همدان را از عثمانیها پس گرفت ولی متأسفانه در این نبرد خرابی و کشتار زیادی ببار آمد و بسیاری از اهالی از بین رفتند پس از مرگ نادر عثمانیها دوباره این شهر را متصرف شدند تا اینکه آغامحمدخان قاجار این شهر مهم و تاریخی ایران را که همیشه مورد توجه بیگانگان بوده و همواره آسیب پذیر، بار دیگر از عثمانیها پس گرفت از خصوصیات بارز و پر ارزش مردم این شهر پایداری و مقاومت فراوان و علاقه بسیار آنان به شهر و دیار و زادگاه خودشان است و همیشه با همه توان در مقابل بیگانگان مقاومت کرده و در پی هر آسیب با جدیت فراوان شهر را بازسازی کرده‌اند.

در سفرنامه اولیویه که در اوایل دوران قاجار از ایران دیدن کرده است آورده است که این شهر که در تمام سلطنت صفویه یکی از شهرهای بسیار بزرگ و معظم ایران بود، بعد از انقراض سلطنت از آن دودمان، به بلاها و فلاکتهای متعاقب گرفتار شده است و اکنون جز "قصچهای" بیش نیست، لیکن باره و حصار شهر هنوز آثار عظمت را دارد، و از آن (دوره) آینه خوب هنوز باقی است که از آجر ساخته‌اند، و چند مسجد نیکو برجاست. اما جمعیت آن رفته و بیشتر از نصف خانه‌ها خراب شده، و از قلعه آن، اکثر مواضع منهدم شده است. ارک که در جانب شهر، و در روی تلی واقع بود، حال بالکل ویران است...

احمدپاشا یک سال بعد همدان را ضبط کرد. اما باوجود آنکه نه ماه در محاصره بودند. باوجود فرار حاکم و خیانت مشارالیه، اهالی شهر در کمالت جد و جهد از شهر نگهداری کرده، تسلیم نشدند، مگر پس از آنکه برج و باروری شهر منکوب شد. پس به آن بهانه، حکم به قتل و غارت شهر

سفر نامه اولیویه - تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران - در دوران آغازین عصر قاجاریه ترجمه طاهر میرزا به تصحیح و حواشی دکتر غلامرضا وهرام - اطلاعات چاپ اول ۱۳۷۱.

مجسمه شیرسنگی در همدان در صدسال پیش

شد و عثمانیان از آن تاریخ تا سال هزار و هفتصد و بیست و نه مسیحی (۱۱۴۲ق) کرمانشاهان و همدان و نهاوند و تمامی این صفحات را در دست داشتند تا هنگامی که نادرشاه آنها را بیرون کرد. در ایام سابق در همدان امتعه حریر زیاد می‌یافتند که به مصرف اهالی می‌رسید. و همچنان

پارچه‌های رسمی از پنبه ولایتی و داخله خود نیز تهیه می‌کردند.

اما امروز این کارخانجات از کار افتاده و مظنون چنین است که دوباره این حرف، صورت نخستین خود را نخواهد گرفت تا هنگامی که آسودگی و امنیت مردم و تشکیل حکومت منتظمه، ثابت و برقرار شود و سودای ریاست از سر بزرگان، دیگر بیرون رود.

فلاندرن فرانسوی که در زمان ناصرالدین شاه از این شهر دیدن کرده است در کتاب سفرنامه خود می‌نویسد که این شهر جای دیدنی ندارد و نیز مشکل بتوان گفت که این شهر همان همدان بزرگ است که به این شکل درآمده است در قرن گذشته قحطی و بیماری تلفات زیادی به مردم این شهر وارد کرد، در جنگ جهانی اول این شهر به تصرف قوای بیگانه درآمد و بیماری و قحطی و نبودن وسایل حمل و نقل صدمه زیادی را به مردم وارد کرد در جنگ جهانی دوم بار دیگر همین مشکلات زندگی طبیعی مردم را مختل کرد و تلفات زیادی به بار آورد. در جنگ ایران و عراق بار دیگر این شهر و مردم آن مورد هجوم شدید هوایی و موشکی عراق قرار گرفتند و باز هم خصوصیات بارز مردم

این شهر و مقاومت بسیار زیاد آنها متجلی شد و همچنان استوار و پایرجا باقی ماندند و از شهر و دیار خود دفاع کردند و برای حفظ و بقای پایتخت آغازین ایران از جان خود مایه گذاشتند. تخمین‌های جمعیتی شهر همدان که بوسیله جهانگردان و سپس مراجع رسمی دولت درباره این شهر نوشته شده، بشرح زیر می‌باشد.

- ۱ - در سال ۱۱۹۸ در حدود ۴۰۰۰۰ نفر.
- ۲ - در سال ۱۲۰۶ در حدود ۴۰۰۰۰ تا ۵۰۰۰۰ هزار نفر و ۹ هزار خانه.
- ۳ - در سال ۱۲۴۷ در حدود ۳۰۰۰۰ نفر.
- ۴ - در سال ۱۲۷۳ در حدود ۴۵۰۰۰ نفر.
- ۵ - در سال ۱۲۸۸ در حدود ۷۰۰۰۰ تا ۸۰۰۰۰ نفر.
- ۶ - در سال ۱۳۱۵ در حدود ۹۹۰۰۰ نفر.
- ۷ - در سال ۱۳۲۱ در حدود ۱۰۳۰۰۰ نفر.
- ۸ - در سال ۱۳۳۵ در حدود ۹۹۰۰۰ نفر.
- ۹ - در سال ۱۳۴۵ در حدود ۱۲۴۰۰۰ نفر.
- ۱۰ - در سال ۱۳۵۵ در حدود ۱۶۵۰۰۰ نفر.
- ۱۱ - در سال ۱۳۶۵ در حدود ۲۷۲۰۰۰ نفر.
- ۱۲ - در سال ۱۳۷۰ در حدود ۳۴۹۰۰۰ نفر.

- ۱

LOUIS DUBEUX - ۲

THOMSON - ۳

STHAL - ۴

GROTHE - ۵

FURON - ۶

UN WASER - ۷

۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸ مرکز آمار ایران سرشماری

Jan DIEULAFOY La PERSE 1880

*MARCEL DIEULAFOY L'ART ANTIQUE DE LA PERSE 2 VOL,
PARIS 1880*

La PERSE PAR M. LOUIS DUBEUX PARIS 1841

EUGEN FLANDIN VOYAGE EN PERSE 2 VOL PARIS 1851

FURON 1938

GRTHE VANDERANGEN IN PERSIA BRLIN 1910

*NOUVELLE GEOGRAPHIE UNIVERSLLE LA TERRE EL LES
HOMMES*

ELISEE RECLUS IX

L'ASIE ANTEREURE PARIS 1884

LIBRAIRIE HACHETTE ET CI.

ALMANACH DE GOTHA. JUSTUS PERTHES 1898.

*THOMSON (LA PERSE SA POPULATION SES REVENUS SA ARMEE
SON COMMERCE*

PARIS 1869

STHAL REISEN IN NORD UND ZENTRAL PERSIEN GOTHA 1896.

سفرنامه اولیویه تاریخ اجتماعی اقتصادی ایران. در دوران آغازین عصر قاجاریه - ترجمه طاهر میرزا نصیح، حواشی ذکر غلامرضا و هرام. اطلاعات چاپ اول ۱۳۷۱.

شهرهای ایران بکوشش محمد یوسف کیانی
هکمتانه از محمد رحیم صراف سال ۱۳۶۸.

پیرنیا ایران باستان.

مصطفوی - هکمتانه آثار تاریخی ایران چاپ اول تهران ۱۳۲۲.

تاریخ هرودوت ترجمه وحید مازندران تهران ۱۳۴۲.

ابوبک احمد بن محمد السحاق همدانی ترجمه محنصر البلدان. ترجمه مسعود از انتشارات بنیاد فرهنگ ایران تهران ۱۳۴۹.

کیرشمن ایران از آغاز تا اسلام ترجمه محمد معین از انتشارات بکاه ترجمه، نشر کتاب تهران.

ابوالحسن ابراهیم اصطخری مالک و ممالک - ایرج افشار، چاپ سوم ۱۳۶۸ انتشارات علمی، فرهنگی.

مرکز آمار ایران.

سازمان ثبت احوال کشور.